

TOOTMISE EFEKTIIVSUSE NÄITAJATEST PÖLLUMAJANDUSES

Ü. Vanaaseme

Poliitilise ökonomia kateeder

Uheksanda viisaastaku peaülesandeks on tagada rahva elu-järje ja kultuuritaseme tunduv tõus, sotsialistliku tootmise kiire arengutempo selle efektiivsuse suurendamise, teaduse ja tehnika progressi ning tööviljakuse kasvu kiirendamise alusel. Seejuures on peamine tähtsus tootmise efektiivsuse suurendamisel, «et kulu-tuste — töökulu, materiaalsete ja rahaliste kulutuste — iga ühiku kohta saavutada toodangu ja rahvatulu olulist suurenemist»¹.

Majanduse juhtimise täiustamisel on suure tähtsusega õige kriteeriumide ja näitajate süsteem, mille abil hinnatakse majan-damise efektiivsust. Nendele küsimustele pööratakse üha rohkem tähelepanu. Seejuures sageli ei eristata vajaliku täpsusega mõis-teid «efektiivsuse kriteerium» ja «efektiivsuse näitaja». Antud käsitluses mõistetakse tootmise efektiivsuse kriteeriumi all majanduslikku kategooriat, mis väljendab resultaadi (efekti) suu-rust. Majandusliku resultaadi kriteeriumid võivad olla väljenda-tud tarbimisväärtustes (resultaadi naturaalnäitajad) või väärtu-seliselt (kogutoodangu maksumus, lõpp-produkti maksumus, kogu-tulu, puhastulu, kasum jmt.). Seejuures võib resultaat väljenduda ka sotsiaalmajandusliku efektina (töötingimuste paranemine, töötajate rahulolu tõus jmt.), mida saab iseloomustada peamiselt kvalitatiivselt.

Efektiivsuse näitaja on antud kriteeriumi kaudu iseloomusta-tud kui tootmise resultaadi ja kulutuste suhe. Mõnikord nimeta-takse efektiivsuse kriteeriumi ka optimaalsuse kriteeriumiks. Oma sisult ei ole need mõisted identsed. Optimaalseks nimetame vali-tud efektiivsuse näitaja teatud suurust. Tootmise efektiivsuse mõõtmine on tootmistingimuste mõju ja nende ärakasutamise astme hindamine tootmisresultaatide kaudu.

¹ L. Brežnev. NLKP Keskkomitee aruanne Nõukogude Liidu Kommu-nistliku Partei XXIV kongressile. Tln., 1971, lk. 66.

Tuleb rõhutada, et sotsialismi tingimustes majandamise efektiivsust ei ole õige hinnata ainult kitsalt majanduslike efektiivsuse kriteeriumide järgi, vaid teatud tasemest alates peab majandamise efektiivsus kajastama ka selle sotsiaalseid tagajärgi.

Mõned autorid on seisukohal, et majandamise efektiivsust on võimalik ja vajalik hinnata ainult ühe kriteeriumi alusel. Seejuures peetakse silmas ühtset rahvamajandusliku efektiivsuse kriteeriumi.² Sellise globaalse kriteeriumina vaadeldakse näiteks rahvatulu suurust, tarbimisfondi suurust jt. Samuti väidetakse, et sellise sotsialistliku majanduse optimaalse arenemise ühtse kriteeriumi eitamine tähendaks samaaegselt ka rahvamajanduse plaanilise juhtimise eitamist.³ Kuid argumendid sellise ühe (ainsa) ja ühtse rahvamajandusliku efektiivsuse kriteeriumi põhjendamiseks ei ole veenvad, praktikas aga on niisuguse ühtse kriteeriumi otsimine efektiivsuse hindamiseks tootmise kõigis struktuursetes lülides olnud väheedukas.

Eitamata vajadust leida efektiivsuse ühtne globaalne kriteerium, peab siiski rõhutama, et ei ole õige absolutiseerida selle tähtsust efektiivsuse hindamise kriteeriumina.

Metodoloogiliselt õige lähenemine efektiivsuse hindamise kriteeriumidele nõuab, et sotsialistlikku rahvamajandust analüüsitaks süsteemselt ja arvestataks ta struktuuri hierarhilist iseloomu.

Poliitilise ökonomia kategooriad on kõrge abstraktsuse astmega ja seetõttu väga rikka konkreetse sisuga. Eriti kehtib see niisuguste mõistete kohta nagu rahvamajanduse efektiivsuse kriteerium ja näitaja. Just selle tõttu ei ole neid võimalik väljendada otseselt mingi ühe valemi, üheselt määratud matemaatilise aparaadi abil. See ei tähenda sugugi, et pole üldse võimalik leida neile adekvaatset matemaatilist väljendust. Näib, et poliitilise ökonomia kategooriaid saab kvantitatiivselt väljendada teatud tõenäosusega nende konkreetsete avaldumisvormide kaudu.

Ka tuleb arvestada, et abstraktsiooni igale tasemele vastab temale omane, teda väljendav kvalitatiivne näitaja.

Sellega seoses rõhutavad paljud autorid, et majanduses on nähtuste ja kategooriate matemaatilisel kirjeldamisel teatud piirid.⁴ Neid piire on võimalik määrata ja täpsustada süsteemse lähenemise korral rahvamajanduslike ülesannete lahendamisele.

Õeldust lähtudes tuleb nõustuda nende autoritega, kes peavad viljatuks r a h v a m a j a n d u s e efektiivsuse ainsa, globaalse kriteeriumi aprioorseid otsinguid. Rahvamajanduse kui keerulise süsteemi ja tema üksikute stohhastiliste alamsüsteemide efektiivsuse hindamine mingi aprioorselt valitud üheainsa, globaalse kritee-

² Vt. «Плановое хозяйство» 1968, № 12, стр. 21, 24.

³ Экономика и математические методы, т. VI, 1970, стр. 838.

⁴ Vt. Н. В и н е р. Творец и робот. 1966, стр. 100.

riumi alusel ei võimalda leida optimaalseid lahendusi, kooskõlastada selle struktuursete koostisosade majanduslikke huve.

Kuigi rahvamajanduse efektiivsuse ühe, globaalse kriteeriumi otsingud pole andnud rahuldavaid tulemusi, ei tähenda see, et pole võimalik kasutada ühiseid efektiivsuse kriteeriume juhtimise erinevate tasemete jaoks. Süsteemsel lähenemisel rahvamajandusele kui tervikule ilmneb niisuguste ühtsete kriteeriumide ja näitajate eriline tähtsus rahvamajanduse struktuursete alamsüsteemide tegevuse efektiivsuse hindamisele ja nende materiaalse stimuleerimise korraldamisele.

Selliste ühtsete kriteeriumide valimisel ja põhjendamisel tuleb lähtuda järgmistest üldistest põhimõtetest:

1) hierarhiliselt korraldatud süsteemis on ühel ja samal kriteeriumil erinev tähtsus, sõltuvalt hierarhia astmest;

2) juhtimise kõrgema astme funktsioneerimise efektiivsuse kriteerium ei pea esinema tingimata ka tema madalamas astmes;

3) juhtimise madalama astme funktsioneerimise efektiivsuse kriteerium kajastub kõrgema astme kriteeriumides kas otseselt või kaudselt.

Need põhimõtted kehtivad ka rahvamajandussüsteemi kohta. Rahvamajanduse peamisi subordineeritud juhtimise tasemeid võib kujutada järgmise skeemi järgi: 1) rahvamajandus, 2) funktsionaalselt seotud tootmisharude kompleks, 3) tootmisharu, 4) ettevõtete koondis, 5) ettevõtte, 6) ettevõtte isemajandav osa, 7) agregaat, seadmed.

Põllumajanduse iseärasustest lähtudes võiks subordineeritud alamsüsteeme seostada järgmise skeemi abil: 1) rahvamajanduslik agro-industriaalne kompleks, 2) põllumajandus, 3) majandite koondis, 4) majand, 5) tootmisüksus (osakond, brigad).

Kui efektiivsuse näitajate süsteemi läbitöötamisel ja kehtestamisel järgida hierarhia põhimõtet, siis iga kõrgemalseisev juhtimise tase määrab efektiivsuse hindamise kriteeriumid ja näitajate süsteemi ainult otseselt madalamale tasemele. Seejuures alamsüsteemi funktsioneerimise efektiivsuse kriteerium peab otseselt või kaudselt kajastuma kõrgema astme kriteeriumides või näitajates. Selliste subordineeritud süsteemidele ühiste efektiivsuse kriteeriumide ja näitajate määramisega on võimalik neid järk-järgult täiustades jõuda metodoloogiliselt õigetele alustele rajatud ühtse, globaalse rahvamajandusliku efektiivsuse kriteeriumini. Seejuures tuleb arvestada, et need majanduse hierarhilise süsteemi mitmetele alaosadele ühised kriteeriumid on arvuliselt piiratud ja kujutavad endast üksiknäitajaid, millel on süsteemi subordineeritud osi siiduv tähendus. Selliste näitajate kaudu on võimalik tagada ka teatud automatism stimuleerimises.

Tootmise ja juhtimise efektiivsuse kompleksne hindamine ei ole võimalik mingi ühe ega ühtse apriorselt valitud kriteeriumi

alusel; see on võimalik vaid antud süsteemi funktsioneerimise efektiivsust iseloomustavate üksiknäitajate väljaselgitamise ja koondamise teel üheks efektiivsuse koondnäitajaks. Sellise efektiivsuse koondnäitaja leidmise vajadust märgitakse nõukogude majandusteadlaste ja ka välismaiste autorite uurimustes.⁵

Erinevate kriteeriumide ja efektiivsuse arvestamise näitajate põhjendamine ja tähtsuse hindamine tootmise ja juhtimise erinevatel tasanditel peab baseeruma nende teoreetilisel analüüsil ja statistilisel modelleerimisel. Tootmise efektiivsust mõjutavad erinevad tegurid, mille tõttu ka nende tegurite ärakasutamise kriteeriumid ja nende väljendamiseks kasutatavad näitajad võivad olla erinevad.

Efektiivsuse koondnäitaja tuletamiseks on tarvis anda erinevatele kriteeriumidele kvantitatiivne hinnang ja iseloomustada nende tähtsust antud juhtimise tasandil. Kaubalis-rahaliste suhete täiustumisega suureneb tootmise efektiivsuse iseloomustamisel väärtuseliste näitajate osatähtsus kogu rahvamajanduses. Tootmise efektiivsuse tõusule põllumajanduses aitab kaasa isemajandamise ja tootmise planeerimise täiustamine, koguprodukti jaotamise ning materiaalse stimuleerimise seostamine tootmise efektiivsuse kasvu ja tootmise lõppresultaatidega.

Väärtuselistel näitajatel, eriti kasumil ja rentaablusel on tootmise efektiivsuse kriteeriumidena olulisi eeliseid teistega võrreldes. Nad väljendavad sünteetiliselt, üldistavalt isemajandava ettevõtte tootmise paljusid aspekte: kogu- ja kaubatoodangu suurus, selle kvaliteeti, tootmiskulusid ja omahinda. Viimases kajastub tööviljakus, saagikus, loomade produktiivsus ja teiste ressursside kasutamise efektiivsus. Öeldust ei tohi järeldada, et tootmise efektiivsuse naturaalsete näitajate tähtsus on vähenenud. Väärtuseliste ja naturaalsete näitajate erinev tähendus efektiivsuse hindamise abinõuna sõltub oluliselt tootmise ja juhtimise astmest (koondis, majand, osakond, tootmiskompleks) ja kaubalis-rahaliste suhete kasutamise ulatusest ja täiuslikkusest ühiskonnas.

Väärtuseliste näitajate (kogutoodangu maksumus, kogutulu, kasum) alusel tootmise efektiivsuse mõõtmisel esinevad puudused johtuvad peamiselt sellest, et nende liikumisega ei korresponderu naturaalsete näitajate muutumine samas suunas ja ulatuses. Nii võib suureneda kogutoodangu maksumus ja kasum, ilma et suureneks toodetud tarbimisväärtuste hulk, ainult selle tõttu, et muutub kaubatoodangu struktuur, kõrgendatud hindadega üle plaani realiseeritud toodangu hulk jne. Järelikult pole küsimus selles, nagu ei suudaks väärtuselised näitajad sotsialistliku

⁵ А. Еремин. О критериях эффективности. — «Вопросы экономики», 1971, № 10, стр. 78; А. Витин. Определение эффективности капитальных вложений в работах зарубежных экономистов. — «Вопросы экономики», 1971, № 10, стр. 116.

majanduse tingimustes adekvaatselt iseloomustada tootmise efektiivsuse taset ja dünaamikat, vaid selles, et kaubalis-rahaliste suhete praegune ebatäiuslikkus (puudused tootmiskulude väärtuselises arvestuses, hindade süsteemis, tulude jaotamises) vähendab väärtusliste tootmise efektiivsuse näitajate üldistavat tähendust. See teeb vajalikuks efektiivsuse hindamise üheaegselt mitmete kriteeriumide (kriteeriumide süsteemi) alusel. Kaubalis-rahaliste suhete ja isemajandamise tingimuste täiustamisega kasvab ka efektiivsuse hindamise väärtusliste kriteeriumide sünteetiline, üldistav tähendus tootmise eri astmetel. Tootmise efektiivsuse eri aspektide uurimisel võib osutada vajalikuks ja on põhjendatud ka tingnäitajate (kogutoodangu ümberarvestamine teraviljaühikutesse jt.) kasutamine.⁶ Rahva heaolu ja kultuuritaseme tõstmiseks on tarvis suurendada kogu ühiskondliku tootmise, eriti aga põllumajandusliku tootmise efektiivsust. Isemajandamise täiustamise ja tootmise efektiivsuse suurendamise materiaalne stimuleerimine põllumajanduses teeb vajalikuks tootmise põhilüli — majandi tootmise — efektiivsuse hindamisel niisuguse näitajate süsteemi leidmise, milles kajastuks kõige täiuslikumalt tootmise kõigi kulutuste ja resultaate vaherkord. Efektiivsuse näitajate süsteemis majandi tasemel on üha suurenev tähendus väärtuselistel näitajatel. Tootmise efektiivsuse näitajate süsteemi väljatöötamisel tuleb lähtuda isemajandavast tootmise põhilülist — majandist, sovhoosist ja kolhoosist.

Efektiivsus kui majanduslik kategooria iseloomustab ühiskondlikus tootmises kasutatud töö resultatiivsust. Seetõttu kujutavad efektiivsuse näitajad endast tootmise resultaadi ja kulutuste suhet. Peamised praegu kasutatavad väärtuselised tootmise resultatiivnäitajad on järgmised.

1) Kogutoodangu maksumus (väärtus) väljendab teatud perioodil, tavaliselt aasta kestel loodud toodangu hulka rahalises vormis. Selle suurusele avaldab mõju tootmise maht, tootmisharude vaherkord, saaduste kokkuostuhindade tase ja vaherkord, varumisplaanide suurus, üle plaani realiseeritava toodangu hulk jn. tegurid. Kogutoodangu maksumuse kasutamisel efektiivsuse kriteeriumina tuleb silmas pidada, et selles võib kajastuda materiaalsete kulutuste korduv arvestamine, mis isemajandamise erinevatel tasemetel on erineva ulatuse ja tähendusega. Kogutoodangu väärtus koosneb kulutatud tootmisvahendite, vajaliku produkti ja lisaproducti väärtusest. Käesoleval ajal toimub kogutoodangu maksumuse hindamine 1965. a. püsivhindades, mis on tuletatud kokkuostuhindadest ja mõjutab oluliselt analüüsi tulemusi, kuna üksikute toodangulike osatähtsus tegelikes tootmiskuludes ja kokkuostuhindades arvestatud kogutoodangus on

⁶ E. Vint. Intensiivse põllumajanduse majanduslik efektiivsus Eesti NSV-s. Tln., 1971, lk. 29—30.

erinev. Seetõttu tuleb pidada õigeks majandusteadlaste ettepanekuid, et kogutoodangu maksumuse väljendamine kõigi kulutuste majandusliku efektiivsuse hindamisel toimuks eelkõige jooksva aasta hindades, milles kajastuvad koguprodukti väärtuseliste proportsioonide tegelikud hinnangud. Loomulikult ei välista see ka võrreldavate, püsivhindade kasutamist.⁷

Kuna põllumajanduses kaetakse osa tootmiskuludest (seeme, sööt jm.) omatoodangust, siis kaubatoodangu maksumusel on tootmise resultatiivsuse näitajana suurem tähtsus kui teistes rahvamajandusharudes. Kaubatoodangu suurenemises kajastub elanikkonna toiduainetevajaduse parem rahuldamine ja töötleva tööstuse toorainega varustatuse kasv.

2) Kogutulu väljendab elavtöoga loodud puhasprodukti väärtust rahalises vormis. See on kogutoodangu väärtuse ja materiaalsete tootmiskulude (kaasa arvatud tootmispõhifondide amortisatsioon) vahe. Seega on kogutulu kõigi töötasuliikide ja puhas-tulu summa. Siit tulenevad ka selle kui efektiivsuse hindamise kriteeriumi puudused. Kogutulu (ka rahvatulu) pole kulutuste puhas tulemus, resultaat. Selle koostisosaks on töötasufond, s. o. kulutused, mis ise on efektiivsuse oluliseks faktoriks.

Puhasprodukt iseloomustab tootmise efektiivsust täielikumalt kui kogutoodangu väärtus, temas ei esine kulutatud tootmisvahendite väärtust ega selle osade korduva arvestamise vajadust ja võimalust. Paljud autorid peavad kogutulu põllumajandusliku tootmise efektiivsuse peamiseks üldistavaks näitajaks.⁸ Puhasprodukti suurenemine iseloomustab materiaalsete, tööjõu ja finantsressursside kasutamise efektiivsuse tõusu.

3) Puhastulu väljendab lisatöoga loodud lisaproducti väärtust rahalises vormis. Puhastulu on kulutuste ja ressursside kasutamise efektiivsuse peamine kriteerium. Lisaproductist sõltub tootmise laiendamiseks ja ühiskondlike vajaduste rahuldamiseks tehtavate eraldiste suurus. Puhastulu on ühiskondliku tööviljakuse kasvu kui toodangu suurenemise ja kulutuste suhtelise kokkuhoiu peamine kriteerium.

4) Täiendav puhastulu on puhastulu struktuurne koostisosa, mis ületab põhilise puhastulu e. kasumi. See väljendab täiendava lisaproducti väärtust rahalises vormis.

Tootmises kasutatavad vahendid kulutatakse tootmistsükli vältel kas osaliselt või täielikult. Sellest lähtudes on otstarbekas ühiskondliku põllumajanduse efektiivsuse analüüsimisel majandi tasemel lähtuda järgmisest ressursside ja kulutuste liigitamisest (faktoriaalnäitajatest): 1) tootmisressursid (fondid), sealhulgas

⁷ И. П. Буздалов. Экономическая эффективность интенсификации сельскохозяйственного производства. М., 1966, стр. 48—49.

⁸ «Повысить эффективность сельскохозяйственного производства». — «Экономика сельского хозяйства», 1971, № 8, стр. 2.

maa, tootmise põhifond ja käibefond; 2) tootmiskulud, sealhulgas elavtöö- (tööjõu-) ja materiaalsed kulutused ja 3) täiendavad tootmiskulud.

Majandi koguressursside (fondide) väärtuse moodustavad maaressursid ja tootmisfondid. Majandi vahendite kasutamise vastastikused mõjud ja seosed on põllumajanduses tihedamad kui teistes rahvamajandusharudes. Koguressursside väärtuseline näitaja on põllumajanduses eriti oluline — selle kaudu on võimalik komplekselt iseloomustada tootmistingimusi (ressursse) ja nende kasutamise täiuslikkust. Seejuures tuleb silmas pidada, et koguressursside ulatus kujutab endast majandi jaoks valdavalt objektiivset tootmistegurit; nende struktuur ja kasutamise aste aga sõltub oluliselt majandisise ökonoomilise ja organisatsioonilise töö tasemest.

Maa on põllumajanduses peamine tootmisvahend (ressurss). Selle hulgast ja kvaliteedist sõltuvad oluliselt tootmise tulemused. Seepärast on tarvis võimalikult täpselt arvestada maa hulka ja kvaliteeti põllumajanduse kõigi tootmisressursside koostisosana. See on vajalik majandi materiaalsete ressursside kasutamise efektiivsuse kompleksseks hindamiseks. Kõige täiuslikumalt on seda võimalik teha väärtuselises vormis, maa «hinna» kehtestamise teel, lähtudes ta kvalitatiivsetest omadustest ja arvestades põllumajanduslikult kasutatavat maad tootmispõhifondide koostisosana. Loomulikult ei tähenda selline ressursside rahaline hindamine üleminekut maa ostmisele-müümisele. Seejuures tuleb arvestada, et maa, erinevalt teistest tootmisvahenditest, normaalse kasutamise protsessis ei kulu, vaid muutub paremaks. Seega majandi koguressursid (fondid) koosnevad maafondist, tootmise põhifondidest ja käibefondist.

Ressursside kasutatud osa, s. o. tegelike kulutuste väärtuseline väljendamine toimub majandi tootmiskulude ja tooteühiku omahinna kaudu, mis näitavad elava ja asjastunud töö kulutusi rahalises vormis. Tootmiskulude (omahinna) dünaamikas avaldub tootmisfaktorite summaarne mõju ja nende tegurite ära kasutamise aste majandamisel. Tootmiskulude (ja omahinna) alusel majandamise taset ja efektiivsust dünaamiliselt iseloomustades tuleb arvestada neid muutusi, mis on toimunud tootmiskulude (omahinna) arvestamise meetodikas. Ka on pidevalt muutunud (peamiselt tõusnud) ehitusmaterjalide ja muu põllumajanduses kasutatava tööstustoodangu hinnad. Eri majandite toodangu omahinnad ja tootmiskulud ühel ja samal ajavahemikul, samuti analüüsitava perioodi (aasta) omahindade tase, on siiski enam-vähem võrreldavad. Kahjuks on aastaaruandes toodud ainult saaduste omahinnad, tootmiskulude summa leidmine nõuab täiendavaid arvutusi. Tööjõu (elavtöö) kulutuste väärtuseline väljendamine on võimalik töötasufondi kaudu. Viimane on käsitatav tootmise resultatiivse näitajana kui kogutulu osa ja samaaegselt

ka elavtöö kulutuste väärtuselise väljendajana. Seda peab arvestama tema kasutamisel majandi efektiivsuse näitajate süsteemis seoses teiste väärtuseliste näitajatega. Töötasufondi kujunemine kolhoosides sõltub nii kogutulu suurusest kui ka selle jaotamise vahekorras töötasufondiks ja puhastuluks. See sõltub majandist ega tarvitse olla kooskõlas tööviljakuse kasvuga. Seetõttu võivad erinevates kolhoosides elavtöö kulutused ja nende väärtuseline väljendamine oluliselt erineda. Selleks, et töötasufond väärtuseliselt täiuslikumalt peegeldaks elavtöö kulutusi, on tarvis kolhooside kogutulu jaotamisel töötasufondiks ja puhastuluks võtta aluseks ühiskondlikult vajaliku töötasu suurus, lähtudes sarnaste tootmistingimustega harudest (sovhoositootmine, ehitus, mõned hankiva tööstuse harud jm.). Elavtöö kulutuste väljendamine võib toimuda ka teiste näitajate kaudu. Nendeks on keskmine aastatöötaja, inimpäev ja inimtund. Eelistada tuleks neist viimast kui suhteliselt täpsemat. Materiaalsed tootmiskulud (asjastunud töö kulutused) moodustuvad tootmise põhifondide amortisatsioonist ja kulutatud materiaalseste käibevahendite summast.

Põllumajandusliku tootmise intensiivistamine nõuab täiendavaid kulutusi. Suurenevad eelkõige materiaalsed kulutused — amortisatsioonieraldised, väetised, kütus, masinate tagavaraosad jmt. Sõltuvalt tööviljakuse kasvust suureneb ka töötasufond. Täiendavate tootmiskulude õige struktuur ja otstarbekas kasutamine peavad tagama toodangu ja tulude suurenemise.

Ressursside ja tootmiskulude võrdlemine tootmise resultatiivsete näitajatega iseloomustabki tootmise efektiivsust. Antud ressursi või kulutuse efekti aseloomustamiseks võib kasutada mitut resultatiivnäitajat, mille analüütiline väärtus, tootmise efektiivsust iseloomustava informatsiooni hulk, võib olla erinev. Siit ka vajadus valida efektiivsuse kriteeriumid ja näitajad selliselt, et need antud tingimustes kõige mitmekülgsemalt iseloomustaksid antud kulutuse majanduslikku efekti (resultaati).

Ressursside e. kogufondide kasutamise efektiivsust iseloomustavateks näitajateks on puhastulu, kogutulu ja kogutoodangu suurus kasutatavate fondide (maa, tootmise põhifond ja käibefond) suhtes. Ressursside kasutamise efektiivsuse peamiseks üldistavaks näitajaks on fondirentaablus e. kasuminorm. Kui tootmispõhifondide koosseisus arvestada ka põllumajanduslikult kasutatavat maad rahalise hindega, milles kajastub maa kvaliteet, siis fondirentaablus on sünteetiline üldistav ressursside kasutamise efektiivsuse näitaja. Ressursside kasutamise efektiivsuse hindamise oluliseks kriteeriumiks on ka kogutulu, kuna see kujutab endast materiaalse tootmise üldist resultati ja samaaegselt ka majandi kulutuste (tarbimine, tootmise laiendamine) allikat. Puhastulu ja kogutulu dünaamika kasutatavate fondide suhtes võimaldab kaudselt hinnata ka põllumajan-

dusettevõtteid juhtivate organite (koondise, tootmisvalitsuste) tegevuse efektiivsust.

Kogufondide efektiivsus sõltub peamiselt maa ja teiste põllumajandusliku tootmise põhifondide kasutamisest.

Maakasutuse efektiivsuse ja ka kogu põllumajandusliku tootmise efektiivsuse üks põhilisi näitajaid on käesoleval ajal kogutulu, puhastulu või kogutoodangu hulk põllumajanduslike kõlvikute (ka põllumaa või kultuurmaa) hektari kohta. Majandite võrdlemisel selle näitaja järgi tuleb arvestada maa erinevat kvaliteeti.

Põllumajandusliku tootmise põhifondide efektiivsust iseloomustab eri aspektidest fonditootlus ja fondirentaabilus. Fonditootluse (kogutoodang fondide keskmise maksumuse kohta) näitaja tähtsus vahendite kasutamise efektiivsuse kriteeriumina suureneb eriti koos põllumajanduse industrialiseerimisega. Seoses sellega väheneb mõnedes majandites (näiteks suurtes linnukasvatus-sovhoosides) või kaotab majandusliku tähenduse toodangu arvestamine maaühiku kohta. Fonditootluse dünaamiline võrdlus ei anna tootmisest kahjuks sageli (suurte uusehituste puhul) eriti objektiivset pilti, sest ehituste maksumus on viimastel aastatel tunduvalt kallinenud. Ka ei ole õige võrrelda omavahel erineva tootmisstruktuuriga majandeid, sest üksikute tootmisharude fondimahukus on erinev.

Põhifondide rentaabilus — puhastulu põhifondide suhtes — iseloomustab kõige täiuslikumalt nende kasutamise efektiivsust antud struktuuri tingimustes. Tuleb märkida, et ressursside ja kulutuste üksikute koostisosade efektiivsuse eraldamine nende üldisest efektiivsusest on tinglik nii teoreetiliselt kui ka praktiliselt. Ressursside ja kulutuste üksikute osade efektiivsusest saab rääkida vaid tinglikult, sest ei tootmise põhifondid ega teised tootmisfaktorid loo üksikult tulu. Tootmise resultaadid tulude näol on alati tootmisfaktorite kompleksse kasutamise tulemus. Ressursside ja kulutuste koostisosade efektiivsuse arvutamine on õigustatud sedavõrd, kui see aitab selgitada kogukulutuste efektiivsuse suurendamise reserve. Näiteks tootmise efektiivsuse suurendamisel on oluline koht spetsialiseerimisel. Spetsialiseerimise astme näitajaks on majandi kasum põhitootmisharust arvestatult võrdse boniteediga haritava maa 100 hektari ja vastava haru põhifondile 1000 rubla kohta.

Majandi tootmiskulude efektiivsuse peamiseks üldistavaks näitajaks on rentaabilus, puhastulu suhe tootmiskuludesse. Ei taha nõustuda väitega, et kasumit ja rentaablust ei saa pidada tootmise efektiivsuse põhiliseks kriteeriumiks tema kujunemise praegustes tingimustes. On muidugi õige, et majandamise tingimused (kokkuostuhindade tase ja vahekord, mis ei arvesta vajalikul määral ühiskondlikult vajalike tootmiskulude taset, toodangu kvaliteeti, puudused tootmise plaaniülesannete

jaotamisel kõrgemalseisvate organite poolt majanditele jne.) vajavad täiustamist, et rentaabluuse tase ja dünaamika väljendaks tootmiskulude efektiivsust täiuslikumalt. Kuid ka praegu kajastuvad rentaabluuses need reaalsed majandamise tingimused, milles toimub kasumi kujunemine. Need kujutavad endast iga majandi jaoks objektiivseid majandamise tingimusi, mille juures majandil tuleb täita peaülesanne — tagada riiklike varumisplaanide nomenklatuurne täitmine ja kasumimahu pidev suurendamine. Kasumi ja rentaabluuse tase iseloomustab ka praegustes tingimustes kõige mitmekülgsemalt, milliste kulutustega need ülesanded täidetakse. Kasumi ja rentaabluuse suurenemises kajastub nii tootmise mahu suurenemine kui ka kulutuste suhteline vähenemine, s. o. tootmise efektiivsuse tõus. Loomulikult ei tähenda see, et peamise näitaja, kriteeriumi kõrval ei peaks kasutama tootmiskulude eri liikide vaheliste seoste iseloomustamiseks ja dünaamika uurimiseks teisi väärtuselisi ja naturaalseid näitajaid.

Kasumi ja rentaabluuse kõrval on enamkasutatavateks tootmiskulude efektiivsuse väärtuselisteks näitajateks kogutoodangu maksumus tootmiskulude rubla kohta või tootmiskulude suurus kogutoodangu rubla kohta. Nende näitajate tähendus tootmiskulude efektiivsuse hindamisel pole ühesugune. Kogutoodangu maksumus püsivhindades tootmiskulude rubla kohta kajastab tootmisfaktorite mõju kulude efektiivsusele; kuna tootmiskulude rentaabluuse näitaja aga iseloomustab mitte ainult tootmise, vaid ka realiseerimise tingimuste mõju kulutuste efektiivsusele. Rentaabluus iseloomustab majandi üldist isemajanduslikku efektiivsust, ei saa aga väljendada seda, milliste konkreetsete tootmis- ja realiseerimistingimuste muutumine või parem kasutamine seda tagas. Selleks ongi tarvis kasutada tootmise efektiivsuse teisi näitajaid.

Tööjõu (elavtöö) kasutamise efektiivsusest sõltub käesoleval ajal oluliselt kogu põllumajandusliku tootmise efektiivsus. Tööjõu kasutamist iseloomustab aga tööviljakuse tase ja dünaamika. Kolhooside ja sovhooside aastaaruannetes on tööviljakuse näitajana toodud kogutoodang võrreldavates hindades inimpäeva kohta. Selle näitaja puudused tööviljakuse väljendajana on üldtuntud (puudused inimpäevade arvestuses, kogutoodangu arvestamise meetodikas), mille tõttu selle eelistamine väärtuselistele näitajatele pole majanduslikult küllaldaselt põhjendatud. Elavtöö kulutused on majandi väärtuseliselt arvestatavate tootmiskulude üks osa. Tööjõu kasutamise efektiivsuse analüüs peab samuti rajanema nende kulude väärtuselisele väljendamisele töötasufondi kaudu. Tööjõu kasutamise efektiivsuse peamiseks väärtuseliseks näitajaks on puhastulu suurus töötasufondi rubla kohta. Selles kajastub ka kogutulu jaotamine töötasudeks ja puhastuluks.

Tööjõu kulutuste efektiivsuse väärtuselisteks näitajateks on

ka kogutoodangu maksumus töötasufondi rubla kohta. Selle näitaja dünaamika iseloomustab tööviljakuse ja töötasu kasvu vahekorda. Kogutoodangu maksumuse suurenemine töötasufondi rubla kohta on tööviljakuse kasvu ja töötasu suurenemise õige vahekorra tulemuseks. Seega iseloomustab töötasufondi kasutamise efektiivsus kaudselt ka tööjõu kasutamist majandis.

Materiaalsete kulutuste efektiivsust iseloomustavaks näitajaks on kogutoodangu maksumus materiaalsete kulutuste rubla kohta. Enamkasutatav on materjalimahukus (kui eelmise pöördnäitaja) — materiaalsete kulutuste suurus kogutoodangu rubla kohta. Materiaalsete kulude suur osakaal tootmiskuludes, nende kasutamise efektiivsuse suurendamine on kogu tootmis-kulude efektiivsuse tõstmise oluline reserv.

Põllumajandusliku tootmise edasise intensiivistamise tingimustes muutub eriti oluliseks täiendavate kulutuste efektiivsuse hindamine. See peab toimuma täiendavate kulutuste ja täiendava puhastulu (diferentsiaalrendi II) võrdlemise teel.

О ПОКАЗАТЕЛЯХ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРОИЗВОДСТВА В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ

Ю. Ванаасеме

Резюме

Постоянные и коренные преимущества социалистической системы хозяйства делают возможным достижение более высокой чем при капитализме эффективности общественного производства. Показатели эффективности выражают соотношение результатов и затрат (ресурсов). Показатели эффективности можно разбить на группы исходя из характера и сочетания отдельных видов затрат и результатов. Основным стоимостным критерием эффективности затрат является чистый доход колхозов и прибыль совхозов. На основе чистого дохода (прибыли) исчисляется: 1) эффективность совокупных ресурсов хозяйства, 2) эффективность использования земли, основных и оборотных фондов, 3) эффективность производственных затрат, 4) эффективность (производительность) живого труда. Все перечисленные показатели взаимосвязаны между собой, но каждый из них имеет свои особенности и занимает определенное место в системе экономического анализа.